

Dialektika obecného a jedinečného ve vojenství

Žijeme v epoše hlubokých společenských přeměn, jejichž obsah tvoří přechod od kapitalismu k socialismu, zahájený Velkou říjnovou socialistickou revolucí.

Charakteristickým rysem současného společenského vývoje je jeho rozmanitost a mnohoznačnost. Světový revoluční proces přináší stále větší pestrost forem přechodu k socialismu. Značně se prohlubuje sociálně ekonomická a politická diferenciacie států, které svrhly koloniální panství a patří k zemím se socialistickou orientací nebo se rozhodly pro kapitalistický výrobní způsob. Prohlubuje se třídní polarizace soudobého imperialismu v důsledku militaristické a výbojné politiky jeho představitelů. Široké masy pracujících i představitelé všech demokratických a relativně pokrokových vrstev v kapitalistických státech odmítají reakční vnitřní i hazardérskou zahraniční politiku imperialismu. Společenský vývoj na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, obdobně jako v letech předchozích, se „stává stále složitější, zvyšuje se mezinárodní napětí, narůstá nebezpečí války, především jaderné“. [Politická deklarace členských států Varšavské smlouvy. Rudé právo, 7. ledna 1983, s. 1.]

Současný společenský vývoj v oblasti vojenskopolitické, ekonomické i ideologické klade zvýšené nároky na poznávací činnost velitelského sboru naší armády.

Významnou teoretickou a metodologickou funkcí při poznávání mezinárodně politických, vnitropolitických, vojenských a jiných jevů a procesů soudobého světa plní materialistická dialektika. Klasikové marxismu-leninismu ji považovali za duši marxismu, za jeho živoucí princip, protože je nejhlubším a nejvšestrannějším učením o vývoji přírody a společnosti a dává mu tvůrčí a kritický duch.

Tuto funkci plní v jednotě všechny strukturální prvky dialektiky — principy, kategorie i zákony. Metodologicky velmi významnou a nezastupitelnou funkci při zkoumání jevů přírody, společnosti a lidského myšlení plní spolu s ostatními kategoriemi dialektiky kategorie obecné, zvláštní a jedinečné.

Specifičnost a důležitost těchto kategorií je v tom, že stojí vlastně „na začátku“ poznávacího procesu při vytváření pojmu i kategorií. Prolínají všemi stupni poznávací

ho procesu, jsou neodmyslitelné jako myšlenkové zkratky, uzlové body vědeckého poznání obecných, zvláštních a jedinečných vlastností věcí a jevů. Plní důležitou roli při odhalování obecných a specifických zákonitostí vývoje přírody, společnosti a lidského myšlení včetně vojenství. Vytvářejí podmínky pro správné chápání dialektiky objektivního a subjektivního i jednoty teorie a praxe. Umožňují odhalení a pochopení opakovatelnosti v dějinách.

Kategorie obecné, zvláštní a jedinečné plní důležitou metodologickou funkci ve vojenskovědeckém poznání i ve vojenské praxi. Objektivnost, kvalita i konkrétnost hodnotících soudů o výsledcích bojové a politické přípravy, kontrolní činnosti, systému velení a řízení, výchovně vzdělávací činnosti, ideologické a masově politické práce jsou do značné míry závislé na tom, nakolik daná hodnocení postihují obecné podstatné rysy konkrétně historického vývoje zkoumaných jevů a odpovídají vývoji dané objektivní skutečnosti.

V tomto článku se zaměřím na stručné vymezení ideově teoretického obsahu kategorií obecné, zvláštní a jedinečné, jejich vzájemných vztahů a na analýzu metodologického významu těchto kategorií pro vojenskou teorii a praxi.

Ideově teoretický obsah kategorií obecné, zvláštní a jedinečné

Materiální svět je tvořen nekonečným množstvím jednotlivých vyvíjejících se věcí a jevů, které se od sebe liší svým kvantitativním i kvalitativním určením, jsou od sebe odděleny v prostoru a čase, mají znaky, vlastnosti a souvislosti, které jsou vlastní jenom jim, které je individualizují, činí je jako takové neopakovatelné a jedinečné. Ve filozofii označujeme tyto věci, objekty a vlastnosti našeho zkoumání, které se odlišují jedny od druhých, pojmem **jedinečné**. Jedinečné jsou povahou, fyzickými i intelektuálními předpoklady, stupněm bojové a politické připravenosti, tedy svými rozdílnými vlastnostmi a schopnostmi jak vojáci základní služby, tak vojáci z povolání. Jedinečné jsou podmínky, v nichž jednotlivé útvary, svazky, vojenské školy a jiná vojenská zařízení plní úkoly bojové a politické přípravy, stejně tak jako jedinečné jsou předpoklady pro plnění těchto úkolů i dosažené výsledky. Jedinečná je i naše armáda v konkrétní etapě svého vývoje.

Jednotlivé věci, jevy a vztahy neexistují izolovaně. Jsou vzájemně spojeny díky společným zdrojům, z nichž vznikly, mají řadu shodných vlastností, rysů, funkcí apod., které je umožňují zařadit do skupin, které se vyznačují různým stupněm obecnosti. Jsou-li tyto vlastnosti a rysy, které existují v jedinečném, spojeny v daných vztazích a v poznávacím procesu s obecnou třídou jevů, označujeme je kategorií **obecné**. Existují-li v dané konkrétně historické souvislosti s omezenou třídou jevů, označujeme je kategorií **zvláštní**.

Vojáky a důstojníky sjednocuje instituce armády jako nástroj státu k vedení války, jako politický prostředek organizovaného násilí k naplnění zájmů vládnoucí třídy. Tato charakteristika vyjadřuje obecné poslání armády.

Třídní podstata, sociálně politické poslání a historický typ armády jsou určovány stupněm vývoje společensko-ekonomické formace, typem státu a politickými cíli vládnoucí třídy, které armáda naplňuje specifickými prostředky. Armády otrokářského státu, feudální armády, buržoazní a socialistické armády se liší třídním složením, posláním i cíli, které naplňují. Tyto kvalitativní rozdíly v třídním složení, poslání, funkcích a cílech můžeme označit kategorií **zvláštní**.

Vztah mezi obecným, zvláštním a jedinečným je relativní. Relativnost vztahů obecného, zvláštního a jedinečného je dána stupněm obecnosti analyzovaných vztahů mezi jevy a procesy. Zvláštní v interakci jedněch souvislostí může vystupovat jako obecné,

v jiných jako jedinečné. Obecné může vystupovat jako zvláštní nebo také jedinečné, jedinečné jako zvláštní nebo obecné.

Např. vojenství jako strukturální prvek třídních společensko-ekonomických formací, jako specifická sféra společenského pohybu a společenské praxe, tvořené institucemi branného systému státu, jejich materiálně technickou základnou, mírovou a válečnou činností, výchovně vzdělávací soustavou, vědeckovýzkumnou a vývojovou základnou, vojenskou doktrínou, vojenskou vědou a vojenskovědními obory přírodních, technických a společenských věd a jiných se liší od ostatních oblastí i institucí společnosti. Není možné je mechanicky srovnat s výrobně hospodářskou jednotkou nebo ostatními státními i společenskými institucemi společnosti. Představuje jedinečné ve vztahu k jiným oblastem společenského pohybu a praxe.

V jiné souvislosti vystupuje vojenství jako obecné ve vztahu ke zvláštnímu, kterým je např. vojenství otrokářské, feudální a kapitalistické či socialistické společnosti a jedinečnému, kterým je např. vojenství Československé socialistické republiky v sedmdesátých letech.

Mezi jedinečným, zvláštním a obecným existuje dialektický vztah, který můžeme nazvat jako jednotu protikladů. V. I. Lenin formuloval ve Filozofických sešitech vztahy mezi jedinečným a obecným takto: "... protiklady (jednotlivé je protikladné obecnému) jsou totožné: jednotlivé neexistuje jinak než v té souvislosti, která vede k obecnému. Obecné existuje jen v jednotlivém, skrze jednotlivé. Každé jednotlivé je (tak či onak) obecné. Každé obecné je (částičkou nebo stránkou nebo podstatnou) vlastností jednotlivého. Každé jednotlivé se stává neúplně obecným atd. atd. Každé jednotlivé souvisí tisíci přechody s jednotlivými (věcmi, jevy, procesy) jiného druhu." [Lenin, V. I.: Filozofické sešity. Praha 1954, s. 321.]

Závěry o vztahu jedinečného a obecného mohou pro povrchního čtenáře vyznívat školometský, abstraktně až spekulativně. Opak je pravdou. V. I. Lenin poskytuje v těchto filozofických soudech o vztazích mezi obecným, zvláštním a jedinečným obecná metodologická východiska jak pro poznávací proces, tak i pro praktickou realizaci.

Kategorie jedinečné, zvláštní a obecné jsou formy lidských poznatků, v nichž odrážíme společenskou a vojenskou skutečnost a prohlubujeme historický proces lidského poznání. Jakýkoli poznávací proces i použití vědeckých metod analýzy a syntézy, indukce i dedukce, komparace a jiné jsou nemyslitelné bez osvojení si dialektiky vztahů těchto kategorií a jejich metodologické funkce.

Logické myšlení a poznávání je výpovědí o obecných znacích určité třídy jevů a procesů objektivní skutečnosti. A není jistě zanedbatelné, zda v daných soudech vypovídáme o obecném jako o stránce, rysu, faktu, které jsou vlastní určité třídě jevů, předmětů, anebo o obecném, které je podstatnou vlastností věcí a jevů. Zanedbatelné není také pochopení vztahů mezi obecným, zvláštním a jedinečným daných tím, že tvoří v určitém smyslu totožnost a jednotu, ale také rozdílnost a protikladnost. V procesu poznání usilujeme o odhalení takového obecného, které konkretizuje a přispívá k odhalení obecných podstatných stránek reálných jevů a které prokazuje svou souvislost se zvláštním a jedinečným.

Ve složité podobě vystupuje dialektika obecného, zvláštního a jedinečného ve sféře společenské praxe. Tato obtížnost je dána tím, že obecné se v jedinečném projevuje, ale také realizuje v závislosti na konkrétně historických podmínkách vývoje daného jevu i na vnějších a vnitřních okolnostech.

Marxisticko-leninský přístup k dialektice obecného, zvláštního a jedinečného umožňuje odhalit gnozeologické kořeny dogmatismu i revizionismu. Nositelé dogmatismu

přeceňují obecně a nerespektují konkrétní a měnící se podmínky společenského vývoje jednotlivých zemí. Revizionisté odmítají obecně a přeceňují zvláštní a jedinečné podmínky vývoje jednotlivých zemí.

Obecné, zvláštní a jedinečné ve vojenství

Úvodní poznámka o hlubokých proměnách ve společenském vývoji, které nemají obdoby v dějinách, platí v celé šíři i ve vojenství. Postupná realizace vědeckotechnické revoluce ve vojenství vyvolává hluboké proměny v celém vojenství — materiálně technickou základnou vojenství počínaje a změnami v organizační struktuře, způsobech vedení ozbrojeného zápasu a přípravou lidí na válku konče.

Má-li proces poznání ve vojenství neustále upřesňovat obecné, podstatné stránky vojenské reality, musí poznávací subjekt respektovat dialektiku obecného, zvláštního a jedinečného. Každá věda, která usiluje o postižení nových vývojových tendencí vojenství, musí abstrahovat od náhodných momentů, nepodstatných vlastností věcí, jevů a procesů a odhalovat podstatné stránky a základní souvislosti dané oblasti vojenství. To je také cesta k poznání obecného, nutného a konečného zákonitostí i k vytváření podmínek pro hlubší poznání jedinečného.

Odhalování zákonitostí společenského vývoje i vývoje vojenství je nemyslitelné bez poznání dialektiky obecného, zvláštního a jedinečného. Zákon jako objektivní, obecný, podstatný, nutný, vnitřní a opakující se vztah vyjadřuje nejpodstatnější formy vzájemné souvislosti a podmíněnosti dějů a procesů. Zákonitosti války vyjadřují tyto objektivní souvislosti mezi různými materiálními a duchovními činiteli ekonomické, politické, ideologické a vojenské povahy. Leninova myšlenka, že: "... pojem zákon je jeden ze stupňů lidského poznání jednoty a souvislosti, vzájemné závislosti a celistvosti světového procesu", (Lenin, V. I.: Filozofické sešity. Spisy, sv. 38, Praha 1960, s. 153) má bezprostřední vztah k poznávacímu procesu velitelů i politických pracovníků.

Vědeckotechnická revoluce zasáhla do všech oblastí společenského života, vojenství nevyjímaje. Vznik nových druhů zbraní a změny v materiálně technické základně vojenství podstatným způsobem ovlivnily celé vojenství. Zákonitě došlo k obohacení poznatků v různých oblastech vojenství. Mění se organizace ozbrojených sil, dochází k podstatným změnám ve způsobech a formách vedení bojové činnosti, mění se úloha jednotlivých druhů vojsk v ozbrojeném zápase, nároky na velení a řízení, na přípravu země a vojsk na válku apod.

Přes tyto změny zůstávají bohatým zdrojem zkušenosti z válek, zvláště z Velké vlastenecké války SSSR. Možná světová válka, připravovaná imperialistickými kruhy, by byla sociálně politickým obsahem podobná Velké vlastenecké válce. Vyžadovala by obdobně nesmírně náročnou mobilizaci všech materiálních a duchovních sil země, převedení celkového života z mírového stavu na válečný. Také zkušenosti z ekonomického zabezpečení vedení války by nebyly zanedbatelné.

Analýza operací minulých válek, hlavně Velké vlastenecké války i válek imperialistických států po roce 1945 proti národně osvobozenkému hnutí, rozšířená o analýzu konkrétní situace, úrovně zbraní, bojové techniky i připravenosti lidí, umožňuje využít poznatků z obrovského prostorového rozmachu operací, použití velkého množství moderní techniky, hlubokého operačního členění vojsk, složité organizace součinnosti i zabezpečení ozbrojeného zápasu.

Bylo by však závažnou chybou z hlediska zkušenosti z minulých válek dělat nepřiměřené analogie a „kopírovat“ minulé zkušenosti v nových podmínkách a neres-

pektovat metodologické principy obecného, zvláštního a jedinečného. Každá válka, operace, ozbrojený zápas se vždy liší od ostatních zvláštními podmínkami, ale také jedinečnými rysy, které nepřipouštějí pouhé bezmyšlenkovité, šablonovité přenášení všech zkušeností. Právě naopak. Mnohé zkušenosti z minulých válek je třeba rozvíjet v nových sociálně politických, ekonomických, vědeckotechnických a vojenských podmínkách. Některé zkušenosti, které měly obecnou platnost v podmínkách válek vedených klasickými zbraněmi, mají v podmínkách válek vedených termojadernými prostředky zvláštní charakter s omezenou platností, některé ztratily význam vůbec.

Současně je třeba při využívání zkušeností (obecného) brát v úvahu, že např. operace v možné termojaderné válce by probíhaly ve zcela konkrétních politických podmínkách. Nových strategických cílů by bylo dosahováno jinými prostředky, jinou podobu by mělo rozmístění sil atd. Při aplikaci obecných poznatků o charakteru, zvláštnostech, podstatných rysech a organizacích operací se neobejdeme bez průběžného obohacování zkušeností o nové poznatky vojenské teorie i praxe ze cvičení, lokálních válek apod.

Důležitou poznávací funkci plní kategorie obecné, zvláštní a jedinečné při zpracování nových řádů, předpisů a směrnic, které jsou koncentrovaným vyjádřením vojenských poznatků a válečných zkušeností. Zobecnují ty poznatky a zkušenosti ze života vojsk, které mají obecnou platnost, obecný charakter. Proto mají závaznou platnost a jsou „základním zákonem života vojsk“.

Vzhledem k jejich obecnému charakteru nedávají a ani nemohou dávat hotovou odpověď na každý problém, každou otázku, kterou přináší život v armádě. Naopak. Obsahují principy a zásady, které zvláštní a jedinečné okolnosti musí brát velitelé v úvahu, mají-li přijmout rozhodnutí, vydat rozkaz či nařízení nebo splnit úkoly, které odpovídají objektivní skutečnosti.

Schopnost velitelů a náčelníků využívat obecného a reagovat na zvláštní a jedinečné se projevuje při výcviku a výchově podřízených i při vlastním řízení bojové činnosti. Adekvátní reakce na činnost nepřítel, terén, povětrnostní podmínky, fyzický, morálně politický a psychologický stav vojsk je předpokladem splnění úkolu.

Všechny tyto činnosti staví velitele a náčelníky před problémy, které mají rysy obecného, ale svou jedinečností nabývají více méně nových, dosud neřešených problémů.

Významnou úlohu plní kategorie obecné, zvláštní a jedinečné při přípravě velitelského sboru armády. Každá vojenská škola formuje vedle obecných politických, vojenskoodborných a morálních vlastností posluchačů také určité zvláštní vlastnosti a rysy. Každý posluchač je připravován pro určitý druh vojska, tedy z hlediska zvláštních požadavků, které vyplývají z úkolů a perspektiv druhů vojska, úkolů jeho vojenskotechnické přípravy a požadavků na přípravu podřízených.

Nalezení správné proporce mezi obecnou a speciální přípravou je důležitým úkolem školy. Přecitňování jedné nebo druhé stránky může vést k jednostrannostem, které se projevují na jedné straně širokými obecnými znalostmi absolventa, ale jeho neschopností v krátké době se adaptovat na určenou funkci, na druhé straně dobrou specifickou připraveností (utilitárně pojatou) pro zastávanou funkci, ale s omezenými schopnostmi reagovat na vývoj daného druhu vojska, techniky nebo na nové metody řešení problémů.

Vědecké řízení vojsk předpokládá tvůrčí iniciativu a aktivitu všech příslušníků armády. Její úroveň je závislá na politické uvědomělosti a úrovni bojové přípravy, která odpovídá požadované úrovni znalostí, dovedností a návyků. Při nedostatečně pevných a hlubokých znalostech i nedostatečných zkušenostech se projevuje buď šablo-

novitost v činnosti, tedy neschopnost tvůrčím způsobem reagovat na situaci, nebo vyčkávání na nařízení a směrnice velitelů a náčelníků tam, kde je nutné samostatné a rychlé rozhodování. Odhalování a poznávání obecných zákonitostí organizace a řízení bojové činnosti, výcviku, obecných zásad, pravidel a jejich tvůrčí uplatňování při řešení jedinečných situací je předním úkolem přípravy velitelského sboru naší armády.

Ve vztahu k ideologické práci v armádě to znamená důsledně respektovat základní úkoly ideologické práce, stanovené KSČ, která jako vedoucí síla naší společnosti stanoví dlouhodobé i krátkodobé cíle a úkoly, postupy, jak těchto cílů dosáhnout, organizuje a mobilizuje společnost k jejich naplnění.

Pro armádu jsou tyto úkoly rozpracovávány na úrovni HPS ČSLA s přihlédnutím ke specifčnosti poslání a úkolů armády.

Další konkretizace politiky strany v armádě, kterou z hlediska obecné politiky můžeme označit kategorií zvláštní, probíhá na úrovni okruhů, svazů, svazků a útvarů, kde je také realizována. Jak při rozpracování, tak také při její realizaci se objevují určité momenty zvláštního i jedinečného, dané např. druhem vojska, úkoly, které dlouhodobě plní jednotlivé druhy vojsk v rámci ČSLA, dislokací apod. Momenty jedinečnosti při rozpracování a realizaci politiky strany se projevují tím výrazněji, čím nižší stupeň organizační struktury armády je řeší. Čím nižší organizační stupeň, tím více se projevuje individualita těch, jejichž prostřednictvím je politika strany realizována.

Jedním z trvalých úkolů ideologické práce v armádě je pomoci vojákům orientovat se ve společenských procesech a událostech v naší zemi a ve světě a tak přispět k posílení přesvědčení o správnosti politiky KSČ, ke ztotožnění se s touto politikou i k tomu, aby se všichni příslušníci armády podíleli na její realizaci.

Tento úkol, formulovaný na celarmádním stranickém aktivu v roce 1981, odráží skutečnost, že všechny posuny ve vnitřní i zahraniční politice nezůstávají bez vlivu na vojenskou politiku zemí socialistického společenství i na armády socialistických zemí. Na XVI. sjezdu KSČ bylo zdůrazněno, že: "... vnitřní a mezinárodní podmínky vyžadují neustále prohlubovat vlastenecké a internacionalistické uvědomění, odhodlání budovat a bránit nejen svou zemi, ale i socialismus a pokrok ve světě". (Sborník hlavních dokumentů XVI. sjezdu Komunistické strany Československa, Praha 1981, s. 36.) Závěry XVI. sjezdu KSČ o nutnosti dalšího zkvalitňování ideologické práce a prohloubení socialistického uvědomění našich občanů vystupují ve výrazné podobě v podmínkách naší armády.

Jak zdůraznil celarmádní stranický aktiv, jde v ideologické práci především o to: "... aby výrazněji přispívala k výchově třídně a politicky uvědomělých příslušníků armády, bezmezně oddaných straně a lidu; aby ovlivňovala jejich rozum a srdce, povzbuzovala je k čestnému a svědomitému plnění povinností, pomáhala jim osvojit si vojenské mistrovství a dokonale ovládnout zbraně a bojovou techniku; aby se celkově zvýšila úloha Československé lidové armády jako školy budovatelů a obránců socialistické vlasti". (Z referátu člena ÚV KSČ náčelníka HPS ČSLA generálplukovníka A. Brabce. Obrana lidu, 11. 6. 1981, s. 2.)

V procesu konkrétní realizace vystupuje do popředí moment jedinečnosti v politicko-výchovné, masově politické i individuální práci s lidmi. Tam se také negativně projevuje každá šablonovitost, rutinérství a formálnost v práci, které nerespektují individualitu každého vojáka.

Vysoká náročnost politické práce s jednotlivci je dána jedinečností každého vojáka jako osobnosti. Teprve její výsledky rozhodují o tom, jak účinně bude realizována po-

litika strany, což se bezprostředně odráží při plnění těch úkolů bojové a politické přípravy, o kterých hovořil náčelník HPS na celoarmádním stranickém aktivu v roce 1981.

Z metodologického hlediska má ujasnění kategorií obecné, zvláštní, jedinečné význam při naplňování politiky strany pro velitele a politické pracovníky a je podmínkou účinnosti politickovýchovné práce.

Předpokladem splnění těchto požadavků velitelským sborem naší armády je posílení teoreticko-metodologického aspektu jejich přípravy. Dialektickomaterialistická metodologie vytváří předpoklady pro samostatné zvládnutí nových vědeckých poznatků tím, že poskytuje obecné vědecké metody pro jejich analýzu, systematizaci a formulování závěrů pro praxi v podmínkách objektivního rozporu mezi růstem vědeckých poznatků a informací na jedné straně a omezených možnostech jednotlivce pro jejich osvojení na druhé straně.

Preference poznatků a hotových informací na úkor metodologické přípravy pro samostatné, tvůrčí a efektivní zvládnutí nových poznatků, postihování nových vývojových tendencí, odlišování podstatných jevů a procesů od druhořadých, by vedla k neprůžnosti, strnulosti, dogmatickosti a jednostrannosti v myšlení a koneckonců k neefektivnímu použití teorie v praxi.

Poznání obecného, zvláštního a jedinečného je základní podmínkou vědecké analýzy, správného řešení, podmínkou uplatnění minulých zkušeností i obohacování poznání vlastní zkušeností.

Vědeckotechnická revoluce přináší stále více nových, závažných poznatků, které musí vojáci zvládnout. Objektivní okolnosti vyžadují zpřístupňovat především ty poznatky, které jsou nevyhnutelné pro výkon funkcí vojáků. Současně je však nutné rozvíjet tvůrčí myšlení vojáků, aby byli schopni na základě obecných poznatků nalézt adekvátní formy a metody řešení jedinečných situací. K tomu přispívá metodologická funkce kategorie obecné, zvláštní a jedinečné.